

Periode 4 - Veenontginning en vroeg-maritieme ontwikkelingen (800 v. Chr. - 1250 na Chr.)

Archeologische zone 4.1 Veengebied

Aan het begin van deze periode lagen in een groot deel van het huidige IJsselmeergebied veenmoerassen. Slechts enkele meren en veenrivieren onderbraken dit uitgestrekte veengebied. Aan het einde van deze periode had het gebied al goeddeels zijn huidige vorm verkregen. Veenland was omgevormd tot water. Over het hoe, wanneer en waardoor van deze ontwikkeling is nog veel onbekend. Over het gebruik van zowel het veen als het water bestaat nog onduidelijkheid.

Onderzoeksthema 4.1a Landschapsdynamiek, overgang van land (veengebied) naar zee

Duidelijk is dat de verhouding land zee in deze periode sterk verandert; enkele binnenmeren worden een binnenzee die steeds groter wordt. Hoe en over welke periode dit precies is verlopen is nog niet duidelijk. Dat de oorzaak ligt in een combinatie van antropogene en natuurlijke processen is wel duidelijk, maar op detailniveau is veel nog onduidelijk. Probleem hierbij is dat de primaire bron – het veen – vaak verdwenen is. Een belangrijke vraag is daarom of er boven de Wormerafzettingen nog veenlagen aanwezig zijn of dat deze (deels) geërodeerd zijn. Daarbij is het onderscheid tussen het Hollandveen laagpakket (ontstaan in veenmoerassen) en de Flevomeer Laag (ontstaan in de zoetwatermeren) interessant om de locatie en eventueel de uitbreiding van de zoetwatermeren (Flevomeer, Almere) beter te bepalen. Naast het waar zijn het wanneer en waardoor interessant; in welke periode vond de grootschalige erosie van het veengebied plaats en waardoor? De laatste vraag hangt sterk samen met de invloed van de mens (zie 4.1b en 4.1c) en geologische processen op grotere schaal en is met onderzoek aan het veen moeilijk op te lossen. Het wanneer zou bepaald kunnen worden aan de hand van dateringen van veen (¹⁴C) of zand (OSL) en onderzoek in het IJsselmeer zou daar bouwstenen voor kunnen leveren. De overkoepelende vraag waar aan gewerkt kan worden is: Wanneer, waar en in welke mate vonden erosie en sedimentatie onder invloed van water plaats, en

in hoeverre is er een verband met menselijke activiteiten?¹

Onderzoeksthema 4.1b Extensief gebruik

Onontgonnen veengebieden worden nog vaak gezien als terra incognita. Er woonde niemand dus er hoeft ook niet naar archeologische sporen gezocht te worden. Uit archeologische onderzoek op het vaste land weten we echter dat de venen in de nabijheid van bewoningskernen (in het veen, op de kwelders of het pleistoceen) wel degelijk gebruikt werden voor bijvoorbeeld jacht en visserij, deposities en beweiding. Onderzoek naar deze vormen van gebruik zijn echter volledig afhankelijk van toevalsvondsten, of vragen zeer intensieve onderzoeksmethoden. Cruciaal voor dergelijk onderzoek is dat er op voorhand een idee bestaat van de verbreiding van het oorspronkelijke veen, op dit moment hebben we daar slechts beperkt grip op.

¹ NOaA 2.0, vraag 18. Van Popta 2020.

Onderzoeksthema 4.1c Ontginning en bewoning

Afgelopen decennia is duidelijk geworden dat de veenontginningen niet allemaal in de Late Middeleeuwen hebben plaatsgevonden. Al in de IJzertijd, maar ook in de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen werden op verschillende plaatsen in Holland en Friesland veengebieden ontgonnen voor agrarisch gebruik.² Welke delen van het veenmoeras door de mens zijn ontgonnen en in welke periode dat plaatsvond is onduidelijk. Voor de vroege ontginningen geldt dat ze minder bestendig waren. De waterstaatkundige inspanningen die bij de middeleeuwse ontginningen aan de dag werden gelegd om ze te beschermen tegen overstromingen kennen we niet van de oudere ontginningen, deze werden sneller opgegeven en kennen daardoor minder continuïteit. Sporen en vondstmaterialen van deze vroege veenontginningen zijn daardoor schaarser. Gericht onderzoek in deze is moeilijk, voortgang in dit onderzoek hangt vooral af van (toevals)vondsten van met name aardewerk en eventueel bouwmaterialen (keramiek, natuursteen, etc.). Dergelijke vondsten (met name in grotere aantallen) zouden echter een grote bijdrage kunnen leveren aan dit onderzoeksthema.³ De overkoepelende vraag die hiermee samenhangt en waar bouwstenen voor verzameld kunnen worden is: Hoe en wanneer werden onbedijkte veengebieden langs de kust geëxploiteerd, gekoloniseerd en ingericht?⁴ Wat betreft de middeleeuwse veenontginningen is de kans op bewaard gebleven sporen of vondstmaterialen groter. Bij de drooglegging van de Wieringermeer⁵ en de Noordoostpolder⁶ zijn grote hoeveelheden vondstmateriaal en sporen gevonden van dergelijke ontginningen en ook voor de kust van Noord-Holland⁷ zijn onder water verschillende sporen gevonden, zoals sarcofagen, dijklichamen en slootpatronen. Daarnaast zijn er verschillende aanwijzingen uit historische bronnen voor verdronken (delen van) nederzettingen. Uitgezonderd de vondsten in de polders gaat het in alle gevallen om locaties dichtbij de huidige kust. Gezien de vondsten in de polders is het echter te verwachten dat er verder uit de kust in het verleden ook veengebieden zijn ontgonnen. Qua bodemarchief gaat het dan om nederzettingsresten (m.n. kerkfunderingen en sarcofagen) en bijbehorend vondstmateriaal, verkavelingspatronen (sloten) en dijklichamen. Met name de laatste sporen kunnen doormiddel van geofysisch onderzoek opgespoord worden.⁸ Of er nog sporen en vondstmaterialen aangetroffen kunnen worden is vermoedelijk sterk afhankelijk van de mate van erosie van het veenpakket (zie Landschapsdynamiek, overgang van land (veengebied) naar zee,

4.1a). Het is echter niet per definitie zo dat alle sporen of vondstmaterialen zijn verdwenen bij erosie of oxidatie van het veen. Bij ingrepen in de waterbodem geldt de gebruikelijke uitvoer van AMZ-cyclus. De beantwoording van de gestelde onderzoeksvragen is sterk afhankelijk van de aard van de aan te treffen materialen en sporen. Overkoepelende vragen zijn: Hoe en wanneer werden onbedijkte kwelder en veengebieden langs de kust geëxploiteerd, gekoloniseerd en ingericht?⁹ Wanneer, waar en in welke mate vonden erosie en sedimentatie onder invloed van water plaats, en in hoeverre is er een verband met (welke?) menselijke activiteiten?¹⁰ Hoe en wanneer zijn rivier- en zeedijken gebouwd en aangepast?¹¹

² Besteman en Guiran 1986; Besteman 1990; De Langen 2011.

³ Van Popta 2020.

⁴ NOaA 2.0, vraag 46

⁵ Braat 1932; Leek 2016.

⁶ Van Popta, 2020.

⁷ Bartels e.a. 2014; Van den Brenk en Oudhof 2018.

⁸ Van den Brenk en Oudhof 2018.

⁹ NOaA 2.0, vraag 46.

¹⁰ NOaA 2.0, vraag 18.

¹¹ NOaA 2.0, vraag 86.

Bartels, M, B. van Spréw, S. van den Brenk, R. Jayasena, G. Korf, M. Leeveerink, L.A. Muis, e.a. 2014: *Een spiegel van water, dijk en land: archeologisch bureauonderzoek ten behoeve van de Milieueffectrapportage (M.E.R.) van de dijkversterking Hoorn-Amsterdam*, Hoorn(West-Friese archeologische rapporten). Hoorn.

Besteman, J. C., 1990: North Holland AD 400-1200. Turning tide or tide turned? In J. C.

Besteman, J. M. Bos, & H. A. Heidinga (red.) *Medieval archaeology in the Netherlands*, Assen, 91-120. Assen.

Besteman, J. C., en A. J. Guiran. 1986. De middeleeuwse bewoningsgeschiedenis van Noord-Holland boven het IJ en de ontginning van de veengebieden. Opgravingen in Assendelft in perspectief. In M. C. Van Trierum en H. E. Henkes (red.) *Rotterdam papers V: a contribution to prehistoric, roman and medieval archaeology*, Rotterdam 183-212.

Braat, W. C. 1932. *De archeologie van de Wieringermeer. Een bijdrage tot de geschiedenis van het ontstaan der Zuidersee.*

Van den Brenk, S., & J-W, Oudhof 2018: Verdrongen cultuurlandschap in het markermeer, *Historisch Geografisch Tijdschrift* 30.

De Langen, G. J. 2011: De gang naar een ander landschap. In M. J. L. T. Niekus, S. Van der Zee, T. Looijenga, en F. Kiestra, *Gevormd en omgevormd landschap van Prehistorie tot Middeleeuwen*, 70-97.

Leek, J. 2016: *Onder golven bedolven: Een nieuwe archeologische en landschappelijke benadering van de verloren middeleeuwse nederzettingen in de Wieringermeer aan de hand van het onderzoek van dr. Wouter Cornelis Braat*, Deventer (Bachelorscriptie, Saxion).

Van Popta Y. 2020: *When the shore becomes the sea. New maritime archaeological insights on the dynamic development of the northeastern Zuyder Zee region (AD 1100 - 1400)*, the Netherlands, Groningen.

Heeft u vragen?

Bel dan 033 - 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.
www.cultureelerfgoed.nl

Teksten gerealiseerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed i.s.m. Mooi Noord Holland

Kaartmateriaal: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed i.s.m. Vestigia BV

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

November 2020

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Smallepad 5, 3811 MG Amersfoort.

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.